

Dvě konference o Němcích ze středovýchodní Evropy ve Freiburgu

Dvěma konferencím, které organizoval Institut für Volkskunde der Deutschen des östlichen Europa (IVDE, Ústav pro národopis Němců východní Evropy) ve Freiburgu, bylo společné, že se zaměřily na fenomény, jež jsou po několik desetiletí neodmyslitelně spojovány s nuceně vysídlenými obyvateli německého původu, kterým ale doposud v odborné literatuře nebyla věnována systematictější pozornost.

Konference „*Heimatbriefe*“ der Deutschen in und aus dem östlichen Europa nach 1945. *Perspektiven der Forschung und Erschließung* („Heimatbriefe“ Němců ve východní Evropě a z východní Evropy po 1945. Perspektivy výzkumu a zpřístupnění), která se konala 26.–28. října 2016, otevřela téma publicistiky nuceně vysídlených Němců. „Heimatbriefe“ nebo též „Heimatzeitungen“ či „Heimatblätter“ mají delší historickou tradici, nuceně vysídlení Němci je v SRN začali ve formě časopisů či zpravodajů vydávat koncem 40. let 20. století a modifikovali je pro své účely. Byly většinou určeny pro čtenáře pocházející z jednoho regionu, popřípadě pro profesně či konfesionálně určené skupiny. Jako druh publicistiky vycházející kontinuálně několik desetiletí představují neocenitelný pramen pro výzkum řady témat souvisejících s kulturou a historií německého obyvatelstva před a po nuceném vysídlení.

Pořadatelé konference Tilmanu Kastelnerovi se podařilo sestavit dobře strukturovaný program. Ve svém úvodním referátu upozornil na mnohostrannost tohoto pramene a představil jeho dosavadní zkoumání (včetně zkoumání již v 50. letech 20. století v rámci paradigmaticky velmi odlišných směrů v národopisu, a to národopisu jazykových ostrovů a národopisu

současnosti). Na úvodní referát navázal Wolfgang Kessler, který na základě studia „Heimatbriefe“ z oblastí dnešního Polska či Pobaltí vytvořil určitou systematiku, upozornil na jejich tematická těžiště a v souvislosti s nimi i na jejich využitelnost pro historické či kulturněvědné výzkumy. Nad kritérii a vlastnostmi, která by mohla sloužit k bližšímu definování „Heimatbriefe“ (žánrová různorodost publicistiky nuceně vysídlených Němců je totiž značná), se zamýšlel Mathias Heider – zaměřil se mj. na vztah k lokalitě, způsob produkce a distribuce, obsah nebo osobu vydavatele. Žádné z kritérií však není možné použít ve všech případech.

Další referáty byly případovými studii – ať už analyzovaly jednotlivé typy „Heimatbriefe“ (profesionální, konfesionální, regionální) nebo se zaměřily na určitá témata v nich zastoupená. Harald Lönnecker se věnoval akademickým „Heimatbriefe“ a upozornil na kontinuitu tohoto druhu periodika s časopisy studentských spolků a korporací vydávaných od 19. století i na typické biografie jejich vydavatelů. Konfesionální „Heimatbrief“ Schlesischer Katholik stál v centru pozornosti Gregora Plocha. Sandra Kreislová a Jana Nosková se věnovaly obrazu Československa ve vybraných „Heimatbriefe“ v 50. letech 20. století. Miriam Braun pak na příkladu Karlsbader Zeitung ukázala možnosti analýzy sítí a vytváření elit a hierarchií mezi nuceně vysídlenými na příkladu autorů a čtenářů tohoto časopisu. Lionel Picard se tázal na příkladu Graftschafter Bote, zda je možno hovořit o „Heimatbriefe“ jako o politických časopisech, tj. zda je jejich obsah politický a lze je použít k prosazování politických cílů vyhnaneckých organizací.

Sarah Scholl-Schneider zaměřila svou pozornost na zprávy o cestách do „staré domoviny“ publikovaných v časopisech Němců pocházejících ze Sedmihradska a otevřela otázku, jak se zachází s „Heimatbriefe“ na straně čtenářů. Albert A. Feiber vyzdvihl „Heimatbriefe“ jako pramen pro studium integrace nuceně vysídlených Němců v Německu. Na národopisná témata v časopisech německých obyvatel pocházejících z oblasti Satu Mare v Rumunsku se nakonec zaměřila Melinda Marinka.

Vedle odborných referátů přinesla konference v poslední sekci také příspěvky, které pojednávaly o největších sbírkách a způsobech zpřístupnění (digitalizace, vytváření databází) týkajících se tohoto pramene – Nadja Harn a Tilman Kasten představili projekt slovníku publicistiky Němců ve východní a z východní Evropy v IVDE ve Freiburgu, Indgrid Sauer fondy Sudetoněmeckého archivu v Mnichově vztahující se k „Heimatbriefe“, Hans-Jakob Tebarth sbírku v knihovně Martina Opitze v Herne, Jan Lipinsky v Herderově institutu v Marburku a Beata Mache projekt zabývající se jedním ze zástupců těchto časopisů z meziválečného období („Heimatbrief“ německých židovských obyvatel Poznaně, kteří toto město opustili po roce 1919), jenž běží na Salomon Ludwig Steinheim-Institut für deutsch-jüdische Geschichte v Essenu.

Jako média komunikativní i kulturní paměti, respektive jako zásobárna paměti (Speichergedächtnis) jsou „Heimatbriefe“ neobyčejně bohatým zdrojem informací – ať už se jedná o lokální/regionální dějiny „staré vlasti“, etnologická témata, problematiku každodennosti, mentalit, integrace v „nové vlasti“, ale i politické kultury, politiky paměti a vzpomínkové kultury. Většina referujících využívala metodu kvalitativní obsahové analýzy publikovaných textů, přičemž dlouhodobé vycházení „Heimatbriefe“ umožňuje

kvalitní diachronní analýzu. Zároveň se ukázalo, jak málo byl doposud prováděn a jak důležitý by byl výzkum aktérů, kteří do „Heimatbriefe“ přispívali, vydávali je, rozšiřovali, tedy výzkum sítí, organizačních struktur, hierarchií. „Heimatbriefe“ lze studovat jako média politizace, ideologizace a instrumentalizace, velmi málo se doposud ví o praktikách při jejich vydávání, o způsobech jejich směřování, provázání s dalšími organizacemi nuceně vysídlených Němců, či recepce mezi čtenáři, což samozřejmě také souvisí s pramennou základnou, ze které lze při jejich zkoumání vycházet.

Konference *Der Sudetendeutsche Tag. Zur demonstrativen Festkultur von Heimatvertriebenen* (Sudetoněmecký den. K demonstrativní kultuře oslav nuceně vysídlených Němců), kterou organizovala Elisabeth Fendl z IVDE, proběhla 30. listopadu až 2. prosince 2016. Celkem jedenáct referujících se věnovalo převážně Sudetoněmeckému dni jako komplexnímu kulturnímu a politickému rituálu. O komplexitě svědčí nejen množství různých aktérů, kteří se ho účastní – funkcionáři vyhnaneckých svazů, zástupci jednotlivých spolků, politici, novináři, prodejci, umělci, samotní nuceně vysídlení a jejich rodiny, hosté (v posledních letech často z ČR), ale i variabilita jeho náplně – vedle politických prohlášení jsou to kulturní a folklorní vystoupení, prodejní stánky, ale také osobní setkání osob pocházejících z jednoho regionu.

V úvodním referátu pojednal Werner Mezger o dvou základních kategoriích, které jsou konstitutivní pro slavnosti typu Sudetoněmeckého dne, a to o „Heimat“ (domov, domovina, vlast) a „Fest“ (slavnost), přičemž v jejich rámci poukázal na časové, prostorové a sociální komponenty. Referát W. Mezgera doplnila Elisabeth Fendl, která načrtla proměny a kontinuity v téměř sedmdesátileté historii konání Sudetoněmeckého dne až

k současné podobě „diskusního fóra“ s funkcí prezentování (jak dlouho ještě?) existence skupiny nuceně vysídlených Němců.

Následující referáty se zaměřily na jednotlivé stránky Sudetoněmeckého dne. Peter Gengler věnoval pozornost setkávání nuceně vysídlených Němců z mezinárodně politické perspektivy, když analyzoval lobbování představitelů vyhnaneckých organizací v USA a jejich prohlášení adresovaná politikům USA v kontextu tzv. studené války (do roku 1960). K. Erich Franzen obrátil pozornost k „obrazovým světům“ Sudetoněmeckých dnů jako komplexnímu (sebe-)inscenování navenek i uvnitř skupiny – analýzou obrazových materiálů ukázal, jak se pracuje mj. s obrazy masy či mládeže, což slouží nejen budování identity uvnitř skupiny, ale i politickým požadavkům navenek. Mathias Haider se věnoval typickému znaku Sudetoněmeckého dne, a to krojovaným skupinám. Na základě obrazových materiálů a vyhlášení pořadatelů dokázal, že krojování účastníci se objevují ve větší míře až v 70. a 80. letech 20. století, a to nejen kvůli rostoucímu regionalismu, snaze odlišit se, budovat lokální identitu, ale také růstem blahobytu; symbolem Sudetoněmeckého dne se stávají i díky rozvoji barevné fotografie. Lionel Picard se zaměřil na Sudetoněmecký den jako mediální událost – obsahovou analýzou nejdůležitějších celoněmeckých novin od 50. let 20. století do současnosti ukázal na efektivitu práce Sudetoněmeckého landmanšaftu, který zprávy o Sudetoněmeckém dni využíval a využívá jako možnosti publikovat své názory, ale i na postupnou ritualizaci a monotónnost zpravodajství o této události. Osobní vzpomínky účastníků a organizátorů Sudetoněmeckých dnů, které byly nahrány jako komentáře k fotografiím (foto-interview) analyzovaly pomocí kategorií generace, síť, reprezentace a epistemický řád Sarah

Scholl-Schneider a Johanna Lefeldt – mezi vzpomínkami organizátorů a obyčejných účastníků existují zásadní paradigmatické rozdíly. Klaus Mohr představil „materiální pozůstatky“ reprezentující Sudetoněmecké dny ve sbírkách Sudetoněmeckého muzea v Mnichově a jejich využití pro různé výzkumy.

Výzvy E. Fendlové k analýze obdobných oslav u německých menšin v zahraničí či předchůdců oslav Sudetoněmeckého dne dostali tři referující: Tobias Weger se věnoval tradici politicko-kulturních setkání Němců v českých zemích v 1. polovině 20. století a ukázal řadu kontinuit se Sudetoněmeckým dnem v oblasti symbolické komunikace, organizace, účastnicích se osob či volby termínu. Heinke Kalinke analyzovala obsah, formy vyjadřování a vytváření narativů v rámci setkání sociálně demokratických sudetských Němců v Kanadě v 50. a 60. letech 20. století, kteří do této země emigrovali v období před vypuknutím 2. světové války, a Jana Nosková se Sandrou Kreisslovou se zaměřily na Velké kulturní setkání německé menšiny v České republice, přičemž se ptaly na jeho funkce pro různé skupiny aktérů.

Konference věnovaná Sudetoněmeckému dni ukázala tuto akci jako médium kolektivní paměti a nedílnou součást kultury vzpomínání skupiny nuceně vysídlených Němců. Zároveň tuto akci, která je považována za jednu z nejviditelnějších reprezentací tzv. sudetských Němců, nahlédla vítaně z perspektiv různých aktérů, funkcí a pramenů (tištěné prameny, obrazové prameny, osobní vzpomínky, materiální prameny) a v diachronní perspektivě, přičemž do programu vhodným způsobem (pro komparaci) zahrnula i referáty týkající se dalších setkávání sudetských Němců či německých menšin v zahraničí. Zaměření na jeden fenomén se vyplatilo, jak ukázala (stejně jako při konferenci o „Heimatbriefe“) zajímavá diskuse po jednotlivých příspěvcích.

Referáty z obou posledně zmíněných konferencí budou publikovány, a tak se čtenáři mohou těšit na knihy, které vybrané problémy poprvé zdokumentují a zanalyzují z různých úhlů pohledu. Oběma konferencím byl ještě jeden bod společný – jak o setkávání v rámci Sude-toněmeckého dne, tak o „Heimatbriefe“ se uvažuje jako o fenoménech úzce

spjatých s tzv. generací zážitku, tedy s osobami, které nějakým způsobem zažily období před nuceným vysídlením a nucené vysídlení. Otázkou zůstává, co se s oběma těmito médii kolektivní paměti stane, až tato „generace zážitku“ zcela zmizí.

Jana Nosková (EÚ AV ČR, v. v. i.)